

WYKŁAD 6

TRANZYSTORY POLOWE

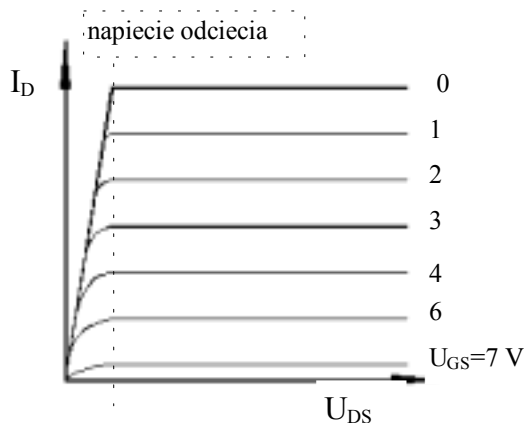
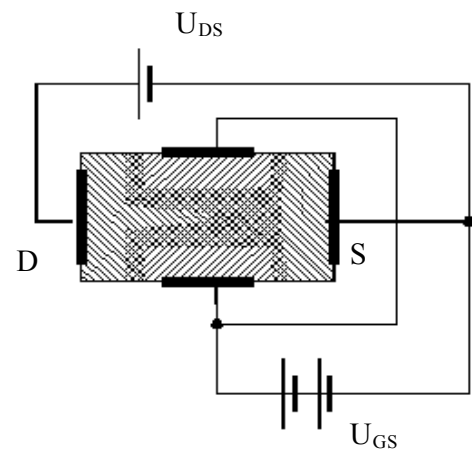
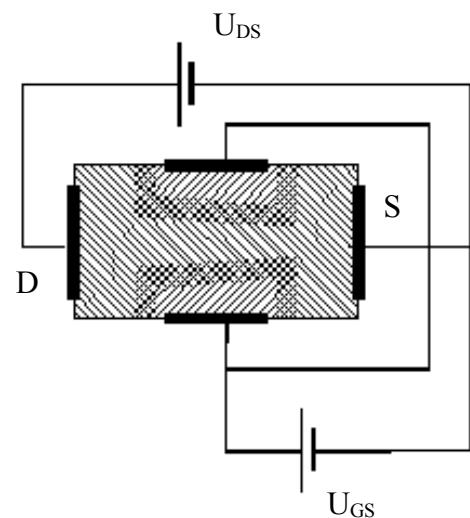
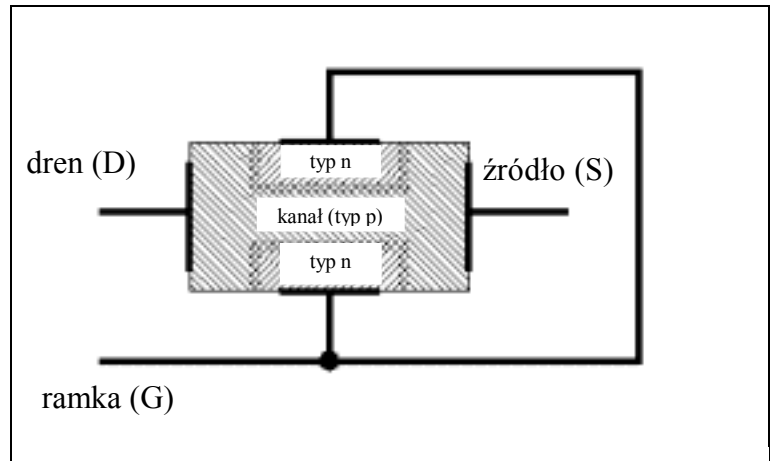
TRANZYSTORY POLOWE ZŁĄCZOWE (Junction Field Effect Transistors)

Tranzystor polowy złączowy zbudowany jest z półprzewodnika (w tym przypadku typu p), w który wdyfundowano dwa obszary bramki (w tym przypadku typu n). Między źródłem a drenem prąd może płynąć tylko kanałem, który ograniczony jest obszarami złącza z bramką, czyli strefami ładunku przestrzennego, o wysokiej oporności.

Jeżeli bramka zostanie spolaryzowana w kierunku zaporowym względem kanału, strefa ładunku przestrzennego poszerzy się, co spowoduje zwężenie kanału i zwiększenie rezystancji tranzystora między źródłem i drenem. W związku ze spadkiem napięcia wzdłuż kanału szerokość jego maleje wraz ze wzrostem odległości od drenu.

Gdy różnica potencjałów między kanałem i bramką jest dostatecznie duża, strefy ładunku przestrzennego obu obszarów bramki łączą się i kanał jest odcinany. Następuje stabilizacja prądu drenu I_D .

Sterowanie tranzystora polowego złączowego (regulacja oporności jego kanału) odbywa się poprzez regulację napięcia zaporowego złącza bramka - kanał. Dzięki temu rezystancja wejściowa tego tranzystora sięga $10^9 \Omega$.

TRANZYSTORY POLOWE Z IZOLOWANĄ BRAMKĄ

Isolated **G**ate **F**ield **E**ffect **T**ransistors

Metal **O**xid **S**emiconductor **F**ield **E**ffect

Transistors

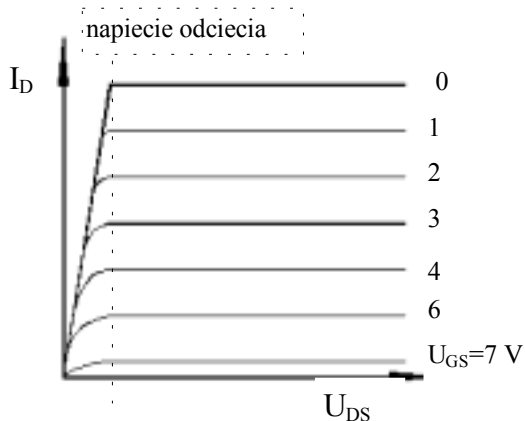
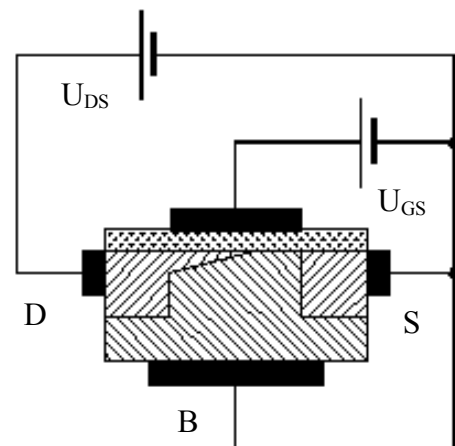
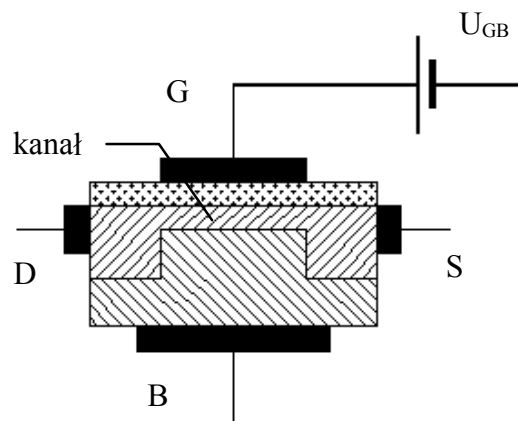
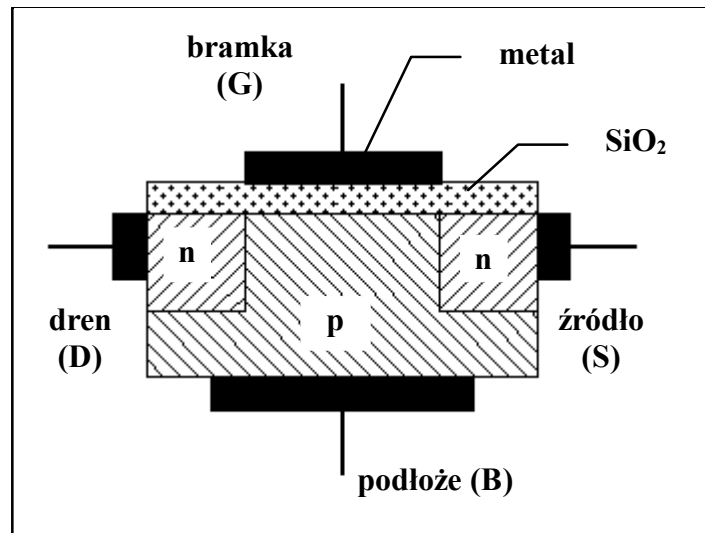
Tranzystor polowy z izolowaną bramką jest zbudowany z krzemu. Rozważymy przykład tranzystora zbudowany na podłożu (**B**ulk) typu n. W podłożu wdyfundowano dwa obszary typu p,

tworzące źródło (**S**ource) i dren (**D**rain). Powierzchnię tranzystora utleniono wytwarzając kilkumikronową izolującą warstwę SiO_2 , na którą położono warstwę metalu, stanowiącą bramkę. **Opór bramki względem podłoża sięga 10^{12} - $10^{14} \Omega$.**

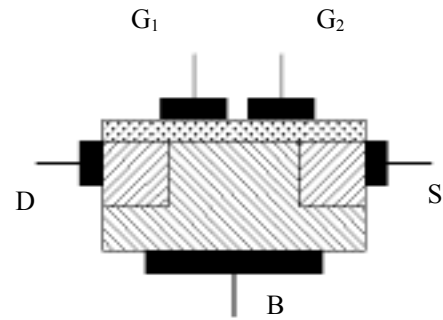
Przyłożenie napięcia między źródło i dren nie spowoduje przepływu prądu, ponieważ dla dowolnego kierunku tego napięcia jedno ze złącz : źródło-podłoże lub dren-podłoże, jest spolaryzowane zaporowo.

Spolaryzowanie bramki dodatnio względem podłoża powoduje zgromadzenie się tuż pod warstwą SiO_2 mniejszościowych elektronów i odepchnięcie dziur. Lokalnie koncentracja elektronów przewyższa koncentrację dziur. Powstaje obszar o własnościach podobnych do półprzewodnika typu n. Dzięki temu znikają złącza pn między źródłem, kanałem i drenem. Wówczas prąd może przepłynąć w obwodzie drenu. Zmieniając napięcie bramki względem podłoża zmienia się szerokość kanału, a tym samym oporność między źródłem i drenem.

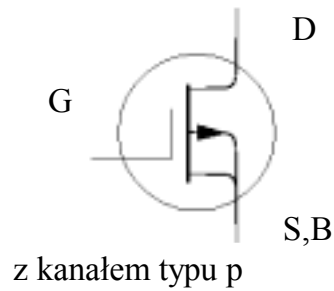
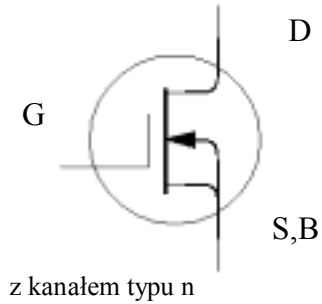
Przepływ dużego prądu przez kanał wywołuje spadek napięcia wzdłuż jego długości, co jest przyczyną zmiennej szerokości kanału. W pewnych warunkach kanał może zostać odcięty.

W technice MOS można wytwarzać tranzystory wielobramkowe.

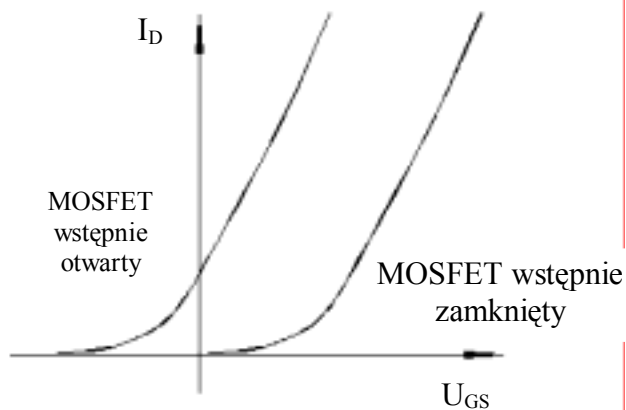
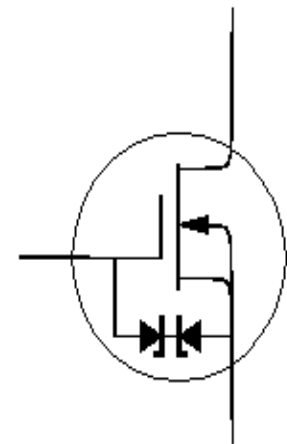

Symbole tranzystorów polowych :

Tranzystory typu MOSFET są bardzo delikatne. Izolacyjna warstwa SiO_2 może łatwo ulec uszkodzeniu pod wpływem ładunków elektrostatycznych. Z tego powodu często zabezpiecza się je wbudowując diody Zenera :

Za pomocą odpowiednich zabiegów technologicznych można wykonywać tranzystory MOSFET posiadające kanał nawet wtedy, gdy bramka nie jest spolaryzowana. Tranzystor taki (tzw. wstępnie otwarty) można regulować dodatnimi i ujemnymi napięciami bramki względem podłoża.

1.

Nieliniowe układy elektryczne.

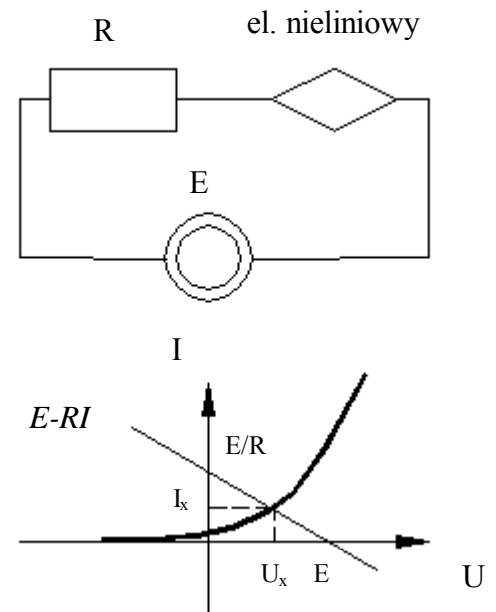
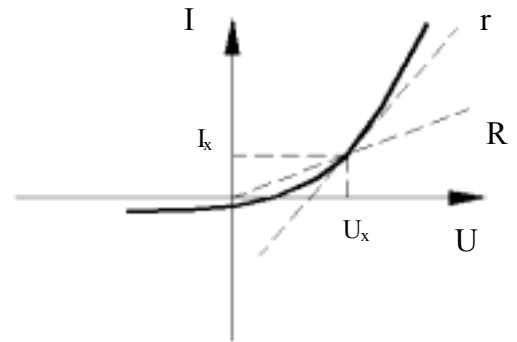
Większość elementów elektronicznych, poza rezystorami, kondensatorami i cewkami, to elementy nieliniowe. Oznacza to, że płynący przez nie prąd I nie jest liniową funkcją napięcia U , lecz w ogólności wyraża się szeregiem : $I = \sum_{n=0}^{\infty} s_n U^n$. Przykładami takich elementów są diody, tranzystory, tyrystory, lampy itd.

Dla każdego punktu charakterystyki nieliniowej o współrzędnych U_x, I_x (tzw. **punktu pracy**) można określić rezystancję na dwa sposoby :

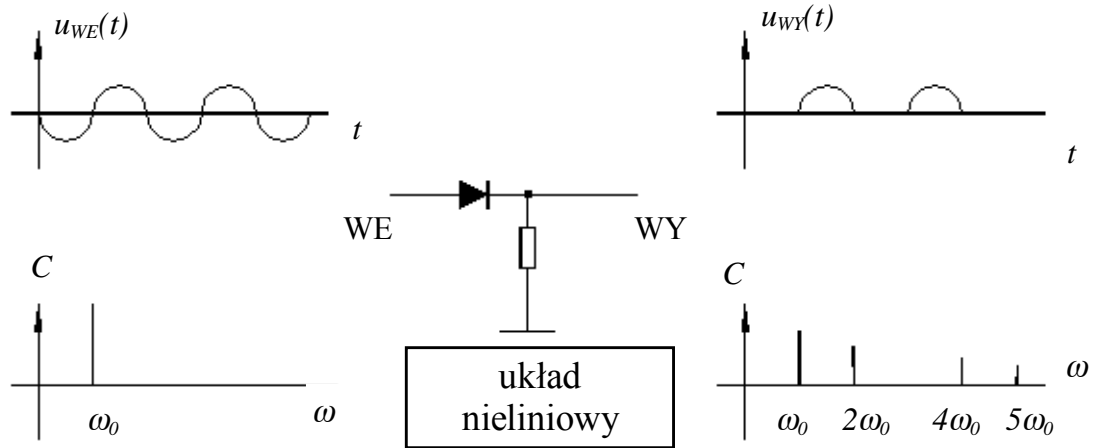
- jako rezystancję zwykłą : $R = U_x / I_x$;
- jako rezystancję różniczkową : $r = dU/dI \big|_{U_x}$.

W przypadku elementu liniowego obie oporności są sobie równe. Dla elementów nieliniowych wielkości te na ogół różnią się, a w szczególności **rezystancja różniczkowa może przyjmować wartości ujemne**. Innymi obiektami elektronicznymi, które charakteryzują się ujemną rezystancją są wzmacniacze. Tak więc za pomocą niektórych elementów nieliniowych można wzmacniać sygnały.

Rozwiązywanie obwodów z rezystancją nieliniową jest trudne. Dlatego powszechnie stosuje się **metody wykreślne**. Jeżeli w obwodzie, w którym element nieliniowy jest szeregowo połączony z rezystancją R , znajduje się źródło siły elektromotorycznej E i płynie prąd I , to spadek napięcia na elemencie nieliniowym wynosi : $U = E - RI$. Równanie to opisuje **prosta obciążenia**¹. Punkt przecięcia prostej obciążenia z charakterystyką elementu nieliniowego (U_x, I_x) jest poszukiwanym **punktem pracy**. W ten sposób rozwiązany został jeden z najprostszych, a jednocześnie jeden z najbardziej typowych obwodów nieliniowych.

¹ Identyczną analizę stosowaliśmy już przy wyznaczaniu punktu pracy wzmacniacza tranzystorowego.

Jeżeli w obwodzie znajduje się źródło sygnału harmonicznego : $E = A \cos(\omega_0 t + \phi)$, to sygnał wyjściowy obwodu (np. spadek napięcia wytwarzany na rezystorze R) ma postać :

szeregu : $U_{WY} = \sum_{n=0}^{\infty} D_n (A \cos(\omega_0 t + \phi))^n$. Zgodnie z twierdzeniem Fouriera² można go

przedstawić jako : $U_{WY} = \sum_{n=0}^{\infty} k(n\omega_0) A \cos(n\omega_0 t + \phi_n)$.

Jak widać widmo sygnału wyjściowego układu nieliniowego jest bogatsze niż widmo przebiegu wejściowego. W widmie sygnału wejściowego istnieje tylko składowa o częstotliwości ω_0 , podczas gdy w widmie sygnału wyjściowego pojawiają się składowe o częstotliwościach $\omega_0, 2\omega_0, 3\omega_0$, itd.

² **Twierdzenie Fouriera** : jeżeli funkcja $u(t)$ jest okresowa, o okresie T, to można ją

przedstawić w postaci szeregu : $u(t) = a_0 + \sum_{n=0}^{\infty} C_n \cos(n\omega_0 t + \phi_n)$, gdzie :

$$a_0 = \frac{1}{T} \int_{-T/2}^{T/2} u(t) dt, \quad b_n = \frac{2}{T} \int_{-T/2}^{T/2} u(t) \sin(n\omega_0 t) dt, \quad a_n = \frac{2}{T} \int_{-T/2}^{T/2} u(t) \cos(n\omega_0 t) dt, \quad \text{i}$$

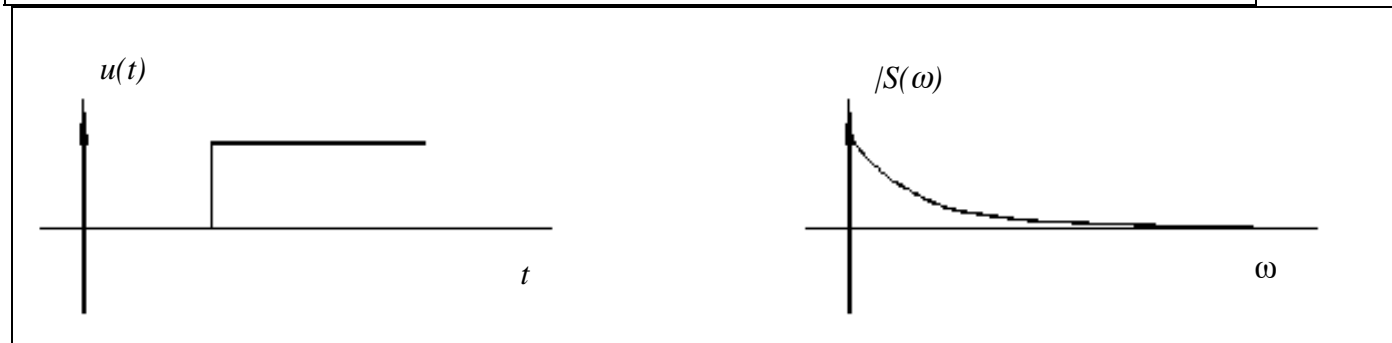
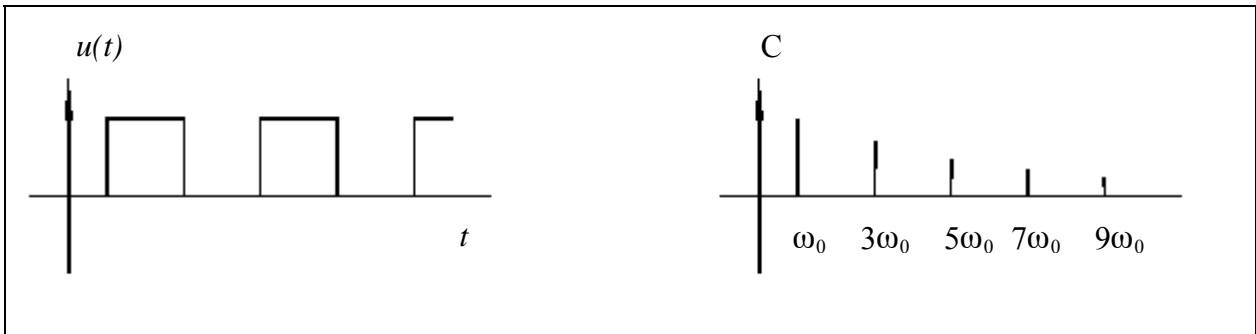
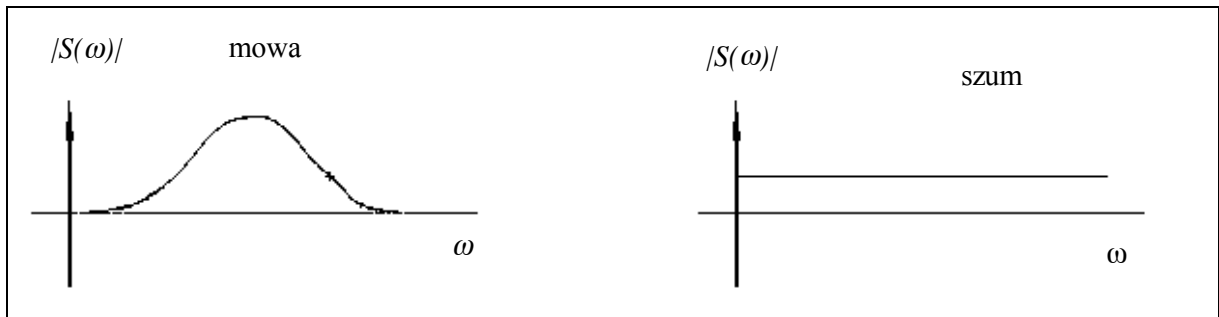
$$C_n = \sqrt{a_n^2 + b_n^2} \quad \phi_n = \arctg \frac{b_n}{a_n} \quad \omega_0 = \frac{2\pi}{T}.$$

Zbiór trójek liczb $(C_n, n\omega_0, \phi_n)$ jest nazywany **widmem** sygnału, a jego składowe o częstotliwościach $n\omega_0$ - **harmonicznymi**.

Funkcja okresowa charakteryzuje się widmem dyskretnym. W przypadku, gdy funkcja $u(t)$ nie jest okresowa, jej widmo ma charakter ciągły :

$$S(\omega) = \int_{-\infty}^{+\infty} u(t) e^{-j\omega t} dt = |S(\omega)| e^{-j\varphi(\omega)}, \quad \text{przy czym} \quad : \quad |S(\omega)| = \sqrt{A^2(\omega) + B^2(\omega)},$$

$$\varphi(\omega) = \arctg \frac{B(\omega)}{A(\omega)} \quad \text{i} \quad A(\omega) = \int_{-\infty}^{\infty} u(t) \cos(n\omega t) dt \quad B(\omega) = \int_{-\infty}^{\infty} u(t) \sin(n\omega t) dt$$

Układy liniowe (np. układy RLC) również zmieniają widmo sygnału, oddziałując na amplitudę i fazę poszczególnych składowych harmoniczných. Jednak układy liniowe nie wzbogacają widma sygnału, to znaczy, nie powodują pojawienia się w nim nowych składowych harmoniczných.

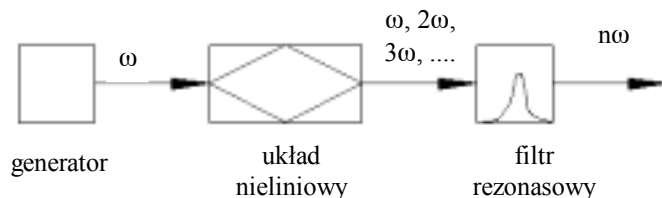
Zastosowania układów nieliniowych.

POWIELACZ

CZĘSTOTLIWOŚCI.

Zjawisko wzbogacania widma sygnału wyjściowego w stosunku do sygnału wejściowego jest wykorzystywane do **powielania**

częstotliwości. Jeżeli na wejście układu nieliniowego dostarczony zostanie sygnał sinusoidalny, na wyjściu pojawi się sygnał będący kombinacją jego harmoniczných. Stosując filtr rezonansowy można wyselekcjonować składową o wybranej częstotliwości $n\omega$.

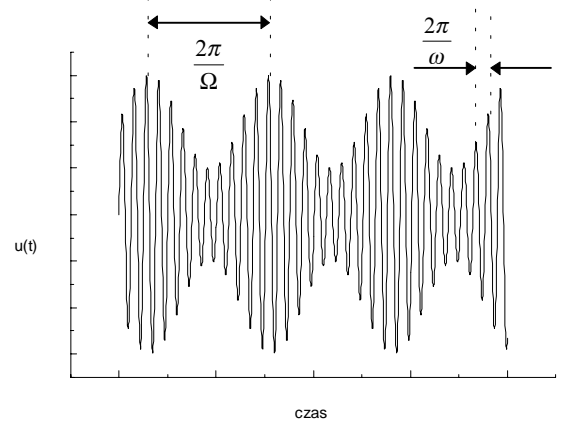
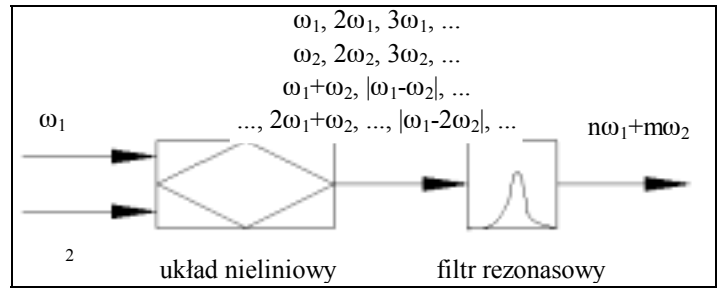

MIESZACZ CZĘSTOTLIWOŚCI

Gdy na wejście układu nieliniowego skierowany zostanie sygnał składający się z dwu składowych sinusoidalnych o częstotliwości ω_1 i ω_2 , w widmie sygnału

wyjściowego poza harmonicznymi obydwu sygnałów pojawią się także składowe o częstotliwościach interkombinacyjnych. Zjawisko to jest nazywane **mieszaniami częstotliwości**. Przy użyciu filtrów można wyselekcjonować dowolną składową.

Przetwarzanie częstotliwości jest szeroko wykorzystywane w układach pomiarowych stosowanych między innymi w laboratoriach pomiarowych. Idee elektroniki nieliniowej obecnie stosowane również w **elektronice kwantowej** - tj. technice laserowej. Bez elektroniki nieliniowej nie może także obyć się **radiotechnika**.

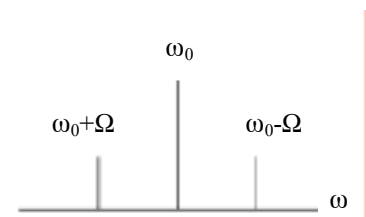

MODULACJA AMPLITUDOWA (AM).

Jednym ze sposobów przekazywania informacji (o częstotliwości Ω) za pomocą fali radiowej (o częstotliwości ω_0) jest **modulacja amplitudy**: $u(t) = U_0 [1 + m \sin(\Omega t)] \sin(\omega_0 t)$,

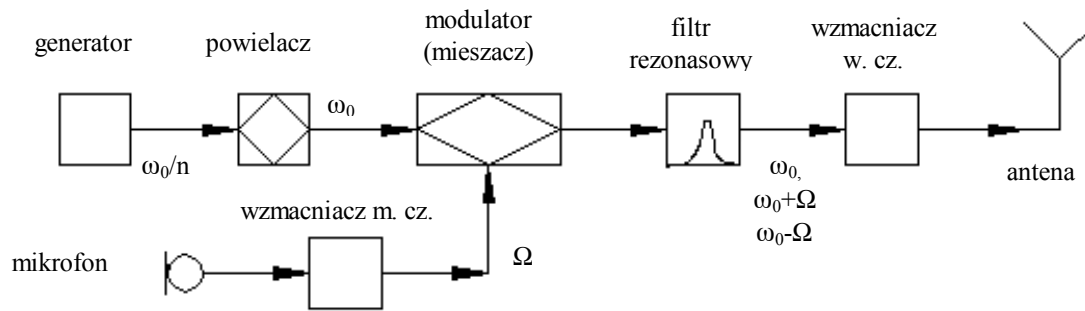
gdzie $0 \leq m \leq 1$ jest nazywane **głębokością modulacji**. Za pomocą elementarnych przekształceń trygonometrycznych wzór ten przedstawić w postaci:

$$U(t) = U_0 \sin(\omega_0 t) + \frac{1}{2} m U_0 \{ \cos[(\omega_0 + \Omega)t] - \cos[(\omega_0 - \Omega)t] \}$$

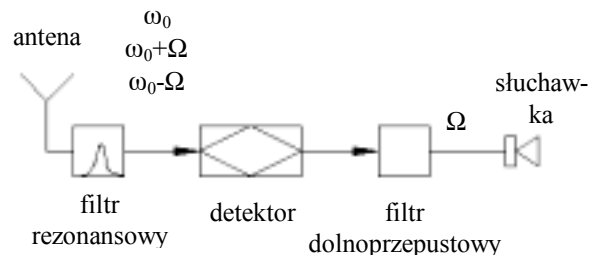
Widać stąd, że widmo fali zmodulowanej amplitudowo składa się z trzech składowych o

częstotliwościach : ω_0 , (fali nośnej) oraz $\omega_0 + \Omega$ i $\omega_0 - \Omega$ (wstęg bocznych). Nadajnik:

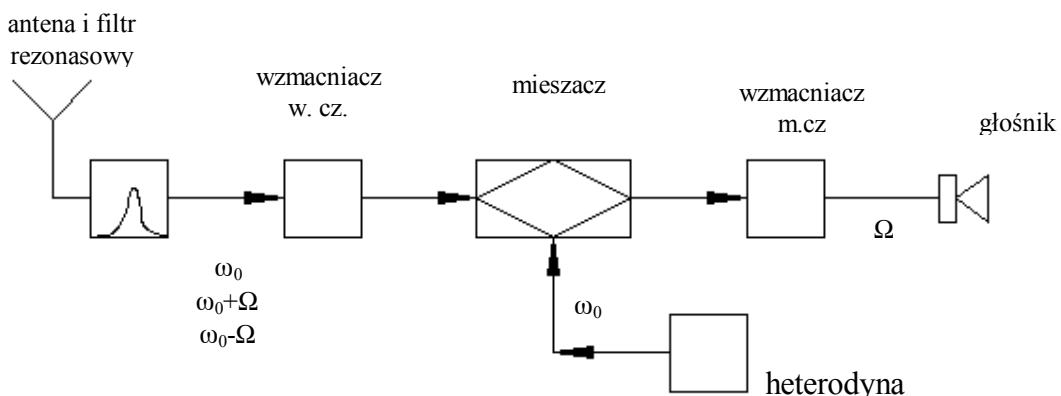

DEMODULACJA FALI ZMODULOWANEJ AMPLITUDOWO.

Technika nieliniowa jest również niezbędna przy odbiorze informacji przekazywanej drogą radiową. Najprostszy odbiornik składa się z anteny, filtra rezonansowego (do wyboru stacji nadawczej czyli częstotliwości ω_0), elementu nieliniowego zwanego detektorem i filtra niskiej częstotliwości selekcyjnego sygnał informacyjny o częstotliwości Ω . W układzie nieliniowym następuje mieszanie składowych przebiegu zmodulowanego amplitudowo. Dzięki temu w widmie wyjściowym otrzymuje się składowa niskiej częstotliwości, która jest odtwarzana przez słuchawkę.

Odbiorniki detektorowe mogą być wykorzystywane tylko do odbioru bardzo silnych stacji. Aby poprawić czułość radioodbiorników wmontowywano do nich **heterodyny**, czyli

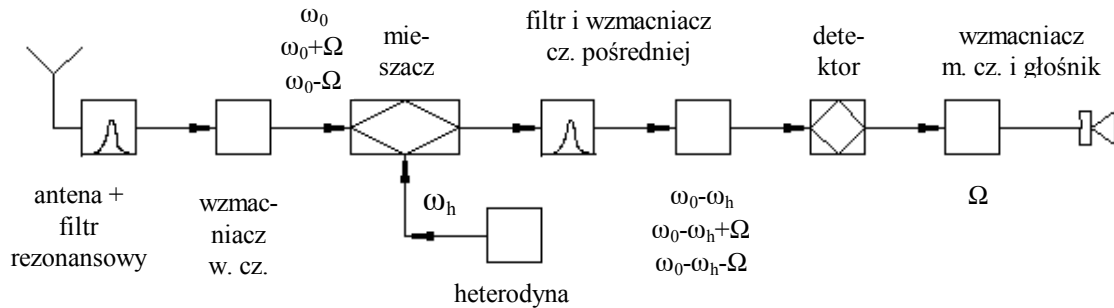

wewnętrzne generatory pracujące na częstotliwości odbieranej stacji.

Dzięki temu, że do mieszania wykorzystuje się silną falę o częstotliwości ω_0 , otrzymuje się większą amplitudę fali o częstotliwości Ω , którą po wzmocnieniu można odsłuchać przez głośnik.

Najdoskonalszymi odbiornikami **odbiorniki superheterodynowe**. Ich oscylatory wewnętrzne (heterodyny) pracują na częstotliwości ω_h takiej, że : $\omega_0 - \omega_h = \omega_p = const.$ **Częstotliwości różnicowe ω_p (tzw. częstotliwości pośrednie)** stałe, niezależne od odbieranej stacji, stanowią międzynarodowe standardy i są przez służby radiowe specjalnie chronione przez zakłóceniami.

Za pomocą mieszacza sygnał radiowy jest przesuwany na skali częstości w rejon **częstotliwości pośredniej** $\omega_0 - \omega_h$, , gdzie podlega wąskopasmowej filtracji, wzmocnieniu, a następnie zwykłej detekcji. Dzięki temu uzyskuje się wysoką selektywność, co pozwala otrzymywać czułości radioodbiorników rzędu mikrowoltów.

Zjawiska zachodzące w układach nieliniowych wykorzystuje się powszechnie do przetwarzania fal elektromagnetycznych w zakresie częstotliwości radiowych, mikrofal, aż do promieniowania świetlnego

Kolokwium końcowe - pytania

1. Źródło napięciowe i prądowe
2. Prawo Ohma i prawa Kirchhoffa.
3. Zasada Thevenina i zasada Nortona
4. Impedancja: rezystancja i reaktancja
5. Łączenie impedancji - impedancje zastępcze
6. Dzielnik napięcia
7. Układy rezonansowe, zjawisko rezonansu, dobroć i częstotliwość rezonansowa.
8. Układ całkujący i różniczkujący
9. Częstotliwość graniczna. Pasma przenoszenia.
10. Pasożytnicze dzielniki napięcia powstające przy łączeniu aparatury elektrycznej.
11. Pasożytnicze filtry powstające przy łączeniu aparatury elektrycznej.
12. Impedancja falowa linii przesyłowych. Odbicia sygnałów w liniach.
13. Fizyczne podstawy przewodnictwa w ciałach stałych.
14. Półprzewodniki samoistne i domieszkowane
15. Fizyczne podstawy działania diody półprzewodnikowej. Napięcie przewodzenia.
16. Prostowniki jedno- i dwupołówkowe.
17. Diody Zenera, diody elektroluminescencyjne, fotodiody.
18. Działanie tranzystora bipolarnego
19. Działanie tranzystora polowego złączowego
20. Działanie tranzystora polowego z izolowaną bramką
21. Wzmacniacze tranzystorowe
22. Częstotliwość graniczna tranzystora
23. Punkt pracy tranzystora we wzmacniaczu
24. Układy nieliniowe. Rezystancja zwykła i rezystancja dynamiczna
25. Co to jest widmo sygnału
26. Powielanie i sumowanie częstotliwości
27. Modulacja i detekcja fali zmodulowanej amplitudowo.
28. Zasilacz, woltomierz, amperomierz, oscyloskop, generator.

Notatki własne